

Η Αξία είναι η Ουσία του Καπιταλισμού (Ηλεκτρονικό Άρθρο)

Ιστορικό Σημείωμα

Αυτό το ηλεκτρονικό άρθρο δημοσιεύτηκε στην ιστοσελίδα Facebook [Με τον Μαρξ Πέραν του Μαρξ](#) στις 09/07/16.

Περιεχόμενο

Η Αξία είναι η Ουσία του Καπιταλισμού

Οι πρώτοι θεωρητικοί της αξίας ήταν οι κλασικοί της αστικής πολιτικής οικονομίας Adam Smith και David Ricardo. Θεωρούσαν ότι η εργασία που είναι αναγκαία για την παραγωγή ενός προϊόντος αποτελεί την αξία του εμπορεύματος. Η παρωχημένη, η ξοδευθείσα εργασία βρίσκεται, σύμφωνα με αυτούς, κατά κάποιο τρόπο μέσα στο εμπόρευμα και του προσδίδει έτσι την ιδιότητα να κατέχει αξία. Το ερώτημα γιατί γενικά τα προϊόντα στις εμπορευματοπαραγωγές κοινωνίες αποχτούν μια αξία-ιδιότητα δεν μπορούσαν ούτε ήθελαν να απαντήσουν. Αυτό το έκανε ο Karl Marx, ο κριτικός του κοινωνικού συστήματος που παράγει εμπορεύματα. Και σ' αυτόν επίσης ο δρόμος προς την αξία οδηγεί μέσω της ανάλυσης του εμπορεύματος.

Εδώ τίθεται το ερώτημα: τι είναι ένα εμπόρευμα;

Σε αντίθεση προς ένα προϊόν, ένα εμπόρευμα χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι αυτό μπορεί να ανταλλάσσεται με ένα άλλο εμπόρευμα. Το εμπόρευμα, π.χ. ένα πριόνι, δεν κατέχει μόνο την ιδιότητα που προέρχεται από το γεγονός ότι αποτελείται από ξύλο και σίδερο και ότι με τη βοήθεια αυτού του πριονιού μπορεί κανείς να κόψει το ξύλο. Ως εμπόρευμα το πριόνι, κατέχει επίσης την «ιδιότητα» να ανταλλάσσεται. Τι εννοείται με αυτό; Για να παραμείνουμε στο παράδειγμα: ένα πριόνι πρέπει να ανταλλαχθεί με μια μπουκάλια αναψυκτικό. Το πριόνι και το αναψυκτικό είναι όμως δύο εντελώς διαφορετικά πράγματα, για εντελώς διαφορετικούς σκοπούς. Η διαφορετικότητα τους, ναίμεν μπορεί να έχει σημασία για εκείνους που θέλουν να πιουν αναψυκτικό ή να κόψουν ένα ξύλο, για την ανταλλαγή όμως, ως πράξη συναλλαγής, η συγκεκριμένη χρησιμότητα τους δεν ενδιαφέρει. Και τούτο διότι κατά την πράξη της ανταλλαγής πρόκειται, όπως είναι γνωστό, μόνο για την ανταλλαγή ίσων, ισάξιων ή ισοδύναμων. Αν δεν ήταν έτσι τότε θα αντάλλαζε κανείς το κομπιούτερ του με ένα χυμό πορτοκαλιού. Κάθε παιδί γνωρίζει ότι το κομπιούτερ αξίζει περισσότερο. Είναι ολοφάνερο ότι δεν είναι η ποιοτική ιδιότητα του εμπορεύματος (δηλαδή η συγκεκριμένη αισθητή υλική φύση του) που κάνει δυνατή την ανταλλαγή. Το αναψυκτικό, το πριόνι, το κομπιούτερ, κατέχουν λοιπόν κάτι το οποίο τα κάνει σύμμετρα μεταξύ τους και άρα συγκρίσιμα.

Τι είναι αυτό που τα κάνει σύμμετρα; Τι είναι το όμοιο, το κοινό σε ένα αναψυκτικό και ένα πριόνι; Και τα δύο υπάρχουν μόνο διότι οι άνθρωποι ξόδεψαν ενέργεια για την παραγωγή τους. Ωστόσο δεν πρόκειται για τις συγκεκριμένες δραστηριότητες οι οποίες γίνονται κατά την παραγωγή του αναψυκτικού και του πριονιού, επειδή ως τέτοια είναι εντελώς διαφορετικά. Όμοια και συγκρίσιμα γίνονται μόνο όταν αφηθεί κατά μέρος, όταν παραβλεφθεί (γίνει αφαίρεση) η συγκεκριμένη φύση τους. Δεν πρόκειται πλέον για την συγκεκριμένη διαδικασία της παραγωγής του αναψυκτικού,

αντίστοιχα του πριονιού, αλλά για το **ξόδεμα γενικά ενέργειας**. Ο Μαρξ χρησιμοποιεί γι' αυτό το ξόδεμα γενικά ανθρώπινης ενέργειας την έννοια της **αφηρημένη εργασίας**. («Το κεφάλαιο», τόμος πρώτος, σελ. 58,60). Η αφηρημένη εργασία – λέει ο Μαρξ – αντικειμενοποιείται στο εμπόρευμα και αποτελεί την αξία του. Για να μπορέσουμε να καταλάβουμε, να αντιληφθούμε την αξία ενός εμπορεύματος πρέπει λοιπόν να αφήσουμε κατά μέρος, να κάνουμε αφαίρεση, από την συγκεκριμένη υπόσταση του πριονιού, του κομπιούτερ, του αναψυκτικού. Τότε ότι παραμένει είναι ένας αφηρημένος μικρός σωρός ξοδεμένης ανθρώπινης ενέργειας. Το εμπόρευμα κατέχει λοιπόν ένα διπλό χαρακτήρα. Είναι, από τη μια μεριά, ένα συγκεκριμένο, αισθητό πράγμα και από την άλλη μεριά, ένα αφηρημένο, καθαρά ποσοτικό αξία – «πράγμα» (στο ίδιο, σελ. 55-60).

Ας δούμε από πιο κοντά την πρώτη ιδιότητα του εμπορεύματος. Ο Μαρξ ονομάζει τη συγκεκριμένο-αισθητή υπόσταση του εμπορεύματος **αξία χρήσης**. Στον «εξώτερο» Μαρξ η αξία χρήσης είναι ακόμη μια υπερϊστορική κατηγορία. Στην πραγματικότητα όμως η αξία χρήσης είναι υποταγμένη με πολλαπλούς τρόπους στις προσαγωγές της αξίας. Είναι γνωστό ότι παράγεται μόνο ότι μπορεί επίσης να αξιοποιηθεί. Τόσο η τεχνολογία (μέσα παραγωγής) όσο και το προϊόν χρησιμοποιούνται και οργανώνονται μόνο κάτω από την άποψη της αξιοποίησης. Είναι ολοφάνερο ότι, τόσο η παραγωγή, όσο και το προϊόν πραγματοποιούνται κάτω από την προσαγωγή της **αφηρημένης επιχειρηματικής αποτελεσματικότητας**. Πιο γενικά εκφρασμένο: η αξία χρήσης είναι μόνο το συγκεκριμένο της αφαίρεσης αξία. Η αξία χρήσης έχει χρησιμότητα μόνο με μια αφηρημένη έννοια: **χρησιμότητα γενικά**. Έτσι η αξία χρήσης δεν είναι μια υπερϊστορική σταθερά, αλλά πρέπει να θεωρείται ως κάτι που ανήκει εκ των πραγμάτων στο εμπόρευμα.

Τίθεται το ερώτημα: πόση αξία υπάρχει στο εμπόρευμα και πως καθορίζεται το μέγεθος της; Το ότι εδώ έχει σημασία ο χρόνος ξοδέματος ανθρώπινης ενέργειας για την παραγωγή ενός εμπορεύματος φαίνεται να είναι σαφές. Εδώ υπάρχει όμως ένα πρόβλημα: ο κατασκευαστής ενός κομπιούτερ π.χ. δεν θα σκεφτεί να εργάζεται πιο αργά με σκοπό να αυξήσει την αξία του κομπιούτερ του; Αυτό δεν μπορεί να συμβεί διότι είναι αναγκασμένος να αναμετρηθεί με τους ανταγωνιστές του και την επιστημονικό-τεχνική ικανότητα τους να κατασκευάζουν κομπιούτερ. Γενικά μπορεί λοιπόν να πει κανείς ότι το μέγεθος της αξίας προέρχεται από το μέγεθος του αφηρημένου χρόνου εργασίας σε συνάρτηση με τον μέσο όρο της κοινωνικής παραγωγικότητας. Ναίμεν γνωρίζουμε ήδη από τον Μαρξ ότι ο αφηρημένος χρόνος εργασίας καθορίζει το μέγεθος της αξίας σε συνάρτηση με το επίπεδο της παραγωγικότητας, όμως πώς μπορεί κανείς να μετρήσει με ακρίβεια αυτό το μέγεθος; Απλά: δεν μπορεί καθόλου. Δεν υπάρχουν όργανα μέτρησης τα οποία θα μπορούσαν να μετρήσουν με κάποιο τρόπο τον αφηρημένο χρόνο εργασίας ή επίσης τον μέσο όρο του επιπέδου της παραγωγικότητας. Το γεγονός ότι υπάρχουν τιμές σε κάθε εμπόρευμα, όπως τις βλέπουμε στα σούπερμάρκετ, ωφείλεται στο ότι η αξία και η τιμή δεν είναι ταυτόσημα μεγέθη. Η αξία – έτσι μπορεί κανείς να πει – είναι το σταθερό σημείο γύρω από το οποίο κινείται η τιμή.

Πως ήρθε στον κόσμο η αξία και ποιός καθορίζει πόση αξία έχει κάθε εμπόρευμα; Η απάντηση είναι τόσο απλή όσο και παράδοξη: τα ίδια τα εμπορεύματα, «ο κόσμος των εμπορευμάτων» (στο ίδιο, σελ. 80). Το παράλογο αυτής της διαπίστωσης ξενίζει. Τα πράγματα αυτά καθαυτά δεν έχουν δική τους θέληση, πόσο μάλλον να μπορούν να παίρνουν αποφάσεις. Και όμως συμπεριφέρονται κατά κάποιο τρόπο έτσι. Γιατί όμως; Με το να ανταλλάσσουν οι άνθρωποι αναμεταξύ τους, στην καθημερινή τους πρακτική, τα προϊόντα τους, συσχετίζουν και συνταυτίζουν αμοιβαία τις δραστηριότητές τους. Αυτή η ισοδυναμία, η συσχέτιση και συνταύτιση προσδίδει στα προϊόντα μια **φανταστική ιδιότητα: να κατέχουν αξία. Αυτή η ιδιότητα είναι φανταστική διότι δεν ανήκει στη φύση των προϊόντων να κατέχουν αξία. Η αξία ενός εμπορεύματος, π.χ. ενός διαμαντιού, δεν μπορεί να βρεθεί και να καθοριστεί δια μέσου μιας χημικής ανάλυσης. Το διαμάντι αποτελείται μόνο από άτομα άνθρακα. Έχουμε λοιπόν να κάνουμε με ένα παράδοξο: η αξία είναι εδώ και ταυτόχρονα δεν είναι. Τα πράγματα δεν κατέχουν από τη φύση τους αξία, **μόνο δια μέσου της πράξης της ανταλλαγής έρχεται στον κόσμο η αξία**. Έτσι η συμπεριφορά των ανθρώπων**

μετατρέπεται, μεταπλάθεται, κατά παράδοξο τρόπο, σε μια «ιδιότητα» ενός πράγματος: «μπαίνει» μέσα στα πράγματα και «δίνει ψυχή» στα σώματα των εμπορευμάτων, τα οποία τώρα μπορούν φαινομενικά (scheinbar) να «συμπεριφέρονται» από μόνα τους προς τα άλλα εμπορεύματα.

Έτσι η κοινωνική σχέση των ανθρώπων αντιστρέφεται και μετατρέπεται σε μια πραγματοποιημένη σχέση των πραγμάτων. Αυτή η σχέση των πραγμάτων ναίμεν μπορεί να είναι μόνο μια **φαινομενική** (scheinbare), πρόκειται όμως για μια **πραγματική φαινομενικότητα** (reale Schein), η οποία όμως θα εξαφανισθεί από τη στιγμή που οι άνθρωποι δεν θα συσχετίζονται πλέον κοινωνικά αναμεταξύ τους με αυτό τον ειδικό τρόπο. Ο Μαρξ ονομάζει αυτή την κατάσταση δηλαδή το γεγονός ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν να συσχετίζονται κοινωνικά αναμεταξύ τους διαφορετικά, παρά δια μέσου των «προϊόντων του ανθρώπινου χεριού», **φетиχισμό του εμπορεύματος** (στο ίδιο, σελ. 84-97). Η μυστικικό-φетиχιστική βάση της κοινωνίας των εμπορευμάτων, δηλαδή του καπιταλισμού, βρίσκει μια αναλογία στο βασίλειο των θρησκειών. Λέει ο Μαρξ:

«Πρόκειται μόνο για την καθορισμένη κοινωνική σχέση των ιδίων των ανθρώπων που παίρνει εδώ τη φαντασμαγορική μορφή μιας σχέσης ανάμεσα σε πράγματα. Για να βρούμε λοιπόν μια αναλογία πρέπει να καταφύγουμε στη νεφελώδη περιοχή του θρησκευτικού κόσμου. Εδώ τα προϊόντα των ανθρώπινου κεφαλιού φαίνονται σα να είναι προικισμένα με δική τους ζωή, σαν αυτοτελείς μορφές που βρίσκονται σε σχέση μεταξύ τους και με τους ανθρώπους. Το ίδιο γίνεται και στον κόσμο των εμπορευμάτων με τα προϊόντα του ανθρώπινου χεριού. Αυτό ονομάζω φетиχισμό που κολάει στα προϊόντα της εργασίας μόλις αρχίσουν να παράγονται σαν εμπορεύματα και που γι' αυτό είναι αχώριστος από την εμπορευματική παραγωγή». (στο ίδιο, σελ. 86).

Έτσι η «παρουσία» στην κοινωνική ζωή των ανθρώπων, είτε του τοτέμ, είτε των θεών της φύσης, είτε του θεού, είτε του εμπορεύματος, οδηγεί στην εξής κατάσταση: η κοινωνική αλληλεξάρτηση και σύνθεση δεν τελείται στη μορφή ενός **άμεσου** κοινωνικού προτύπου επικοινωνίας αλλά **έμμεσα**, δια μέσου μιας ασύνειδης κοινής αναφοράς σε κάτι φαινομενικά (scheinbar) «εξωτερικό», το οποίο είναι **φαινομενικά ανεξάρτητο** από την συνειδητή δραστηριότητα των ανθρώπων και συγκροτεί και δομεί την κοινωνική αλληλεξάρτηση όπως ένας αυτόματος μηχανισμός. Αυτός ο αυτόματος μηχανισμός δεν εμφανίζεται ως σχέση που έγινε από τους ανθρώπους αλλά ως μια ημι-φυσική, αντίστοιχα φυσικό-νομοτελειακή σχέση. Όμως αυτή η φυσικό-νομοτελειακή σχέση δεν είναι τίποτ' άλλο παρά η **δική τους κοινωνική μορφή** μέσα στα πλαίσια της οποίας οι άνθρωποι στην εμπορευματοπαραγωγό κοινωνία συσχετίζονται μεταξύ τους. Γι' αυτό δεν αρκεί απλά να συνειδητοποιήσει κανείς αυτή την ασύνειδη μορφή. Πρέπει να αλλάξει η μορφή της κοινωνικής πρακτικής των ανθρώπων, έτσι που τα προτύπα διαμεσολάβησης ανάμεσα στον άνθρωπο και τον συνάνθρωπο και στον άνθρωπο και τη φύση να τελούνται δια μέσου συνειδητών προτύπων συνεννόησης και επικοινωνίας.

Τίθεται το ερώτημα: υπήρχε πάντοτε εμπορευματοπαραγωγή στις ανθρώπινες κοινωνίες; Η συνηθισμένη αντίληψη των αστικών κοινωνικών επιστημών παίρνει σαν δεδομένο ότι το ανταλλάσσειν βρίσκεται στη φύση του ανθρώπου. Όμως η ανταλλαγή εμπορευμάτων στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες δεν ήταν η αρχή κοινωνικοποίησης τους. Αν γενικά γινόταν ανταλλαγή επρόκειτο για ένα περιθωριακό φαινόμενο. Οι προκαπιταλιστικές κοινωνίες λειτουργούσαν ως «οικονομίες παραγωγής προϊόντων» και σ' αυτές υπήρχαν διάφορες μορφές της διανομής των προϊόντων. Μόνο η καπιταλιστική κοινωνία χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι η ανταλλαγή γίνεται η μοναδική αρχή του «προτύπου ανταλλαγής της ύλης ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση» (στο ίδιο, σελ. 190).

Από ιστορικής πλευράς, η ανταλλαγή ήταν ένα περιθωριακό φαινόμενο όσο καιρό οι άνθρωποι διέθεταν δικά τους ή κοινά μέσα παραγωγής για την παραγωγή αγαθών που ικανοποιούσαν τις ανάγκες τους. Μόνο ο βίαιος χωρισμός των ανθρώπων από αυτά τα μέσα έκανε δυνατό τον

καπιταλισμό και οδήγησε στην γενίκευση της αρχής της ανταλλαγής. Μόνο στη σχέση κεφάλαιο ολοκληρώνεται η λογική της ανταλλαγής.

Για να κατανοηθεί αυτό πρέπει να αναφερθούμε ακόμη μια φορά στην αξία. Η ιδιότητα της αξίας των πραγμάτων ξεπήδησε από μια ειδική ασύνειδη σχέση των ανθρώπων. Μια κοινωνική σχέση μετατράπηκε σε μια ιδιότητα ενός πράγματος. Αυτή η ιδιότητα της αξίας είναι το αποτέλεσμα μιας πραγματικής, υπαρκτής αφαίρεσης (*Realabstraktion*) ως λογική προϋπόθεση της πράξης της ανταλλαγής. Για να γίνουν τα αισθητά, τα ποιοτικά διαφορετικά πράγματα, σύμμετρα και με αυτό συγκρίσιμα πρέπει ακριβώς να γίνει παράβλεψη (αφαίρεση) από την αισθητή, την υλική υπόστασή τους. Έτσι τα αισθητά αντικείμενα μετατρέπονται σε αφηρημένα αντικείμενα αξίας, τα οποία δεν παριστάνουν τίποτ' άλλο από **προϊόντα εργασίας γενικά**, για την παραγωγή των οποίων ξοδεύτηκε **ανθρώπινη ενέργεια γενικά**. Η αξία είναι λοιπόν ο κοινός παρανομαστής των εμπορευμάτων – η ξοδευθείσα, η αντικειμενοποιηθείσα ή επίσης, η πηγμένη ανθρώπινη ενέργεια – μέσω του οποίου μπορούν τα εμπορεύματα να αναφέρονται το ένα στο άλλο. Η αξία μπορεί τώρα – αφού η ουσία της είναι αφηρημένη – να **εμφανίζεται** με διαφορετικές μορφές στην επιφάνεια της κοινωνίας (ευγενή μέταλλα κλπ). Στο χρήμα η αξία **εμφανίζεται** ως πρακτικός διαμεσολαβητής ανάμεσα στα διαφορετικά εμπορεύματα. Ένα παράδειγμα: ένας γεωργός παράγει ντομάτες με σκοπό να τις ανταλλάξει έναντι χρήματος. Μέσω εκείνου του χρήματος ο γεωργός ανταλλάσσει όλα τα πράγματα που χρειάζεται για την ικανοποίηση των αναγκών του. Εδώ εμφανίζεται το χρήμα σαν ένα **μέσο** και σαν ένα χρήσιμο εργαλείο: παραχθέντα **εμπορεύματα** ανταλλάσσονται **έναντι χρήματος** και μετά πάλιν έναντι **εμπορευμάτων** τα οποία μετά καταναλώνονται **εμπόρευμα - χρήμα - άλλο εμπόρευμα**. Η αξία μπαίνει, κατά κάποιο τρόπο, κατ' αρχήν στο κοστούμι ενός εμπορεύματος, μετά σε εκείνο του χρήματος με σκοπό να μετατραπεί τελικά και πάλιν σε ένα εμπόρευμα. Αυτό όμως που συμβαίνει ανάμεσα σε απλούς εμπορευματοπαραγωγούς δεν έχει ωστόσο τίποτα να κάνει με τον καπιταλισμό.

Τι είναι τότε ο καπιταλισμός; Τι είναι το κεφάλαιο; Για να γεννηθεί το κεφάλαιο είναι αναγκαίο να διαχωρισθεί η κίνηση εμπόρευμα – χρήμα – άλλο εμπόρευμα στα ξεχωριστά μέρη της και να συνδεθούν εκ νέου: **χρήμα - εμπόρευμα - χρήμα**. Αυτή η κίνηση είναι κεφάλαιο. Σε αντίθεση προς την κίνηση εμπόρευμα – χρήμα – άλλο εμπόρευμα, όπου στο αρχικό και στο τελικό σημείο βρίσκεται το εμπόρευμα και το χρήμα εμφανίζεται μόνο σαν μεσολαβητής ανάμεσα στα δύο εμπορεύματα, η αξία έκανε τον εαυτό της – στο χρήμα σαν μορφή έκφρασης της – σε αφετηριακό και τελικό σημείο της κίνησης του κεφαλαίου, όπου η κίνηση χρήμα – χρήμα έχει νόημα μόνο αν το χρήμα αυξάνεται. Η αξία έγινε σκοπός του εαυτού της, έγινε η δική της «αρμόδια αρχή» που εγκαθιδρύει δικό της νόημα και λειτουργεί ως **αυτοσκοπός** (στο ίδιο, σελ. 164 και αλλού). Η ικανοποίηση των αναγκών των ανθρώπων υποβιβάζεται σε ένα απλό μέσον, σε ένα αναγκαίο κακό. Η «μηχανή» κεφάλαιο είναι λοιπόν ένας αυτοαναφορικός αυτοματισμός ή όπως το ονομάζει ο Μαρξ: ένα **«αυτόματο υποκείμενο»** (στο ίδιο, σελ. 167 και αλλού). Μέσα στα πλαίσια της κίνησης του κεφαλαίου όλες οι ανθρώπινες ανάγκες και τα συνδεδεμένα με αυτές συμφέροντα μπορούν να πραγματοποιούνται, κατά κάποιο τρόπο, μόνο ως παράπλευρα υποπροϊόντα της. Η παραγωγή εμπορευμάτων έγινε αναγκαίο κακό με σκοπό να γίνεται από το χρήμα παραπάνω χρήμα. Επειδή η κοινωνική και η φυσική αναφορά των ανθρώπων της κοινωνίας των εμπορευμάτων τελείται μόνο μέσα στα πλαίσια της αυτοσκοπικής κίνησης της αξίας (του κεφαλαίου), η αξία όμως παραβλέπει, κάνει ακριβώς αφαίρεση, από αυτή την αναφορά – διότι αυτή γνωρίζει μόνο τον εαυτό της και την αυτοαύξηση της –, οι άνθρωποι υποβιβάζονται εκ των πραγμάτων σε απλούς εκτελεστές της κίνησης του κεφαλαίου. Οι άνθρωποι γίνονται φορείς λειτουργίας, αντίστοιχα **«προσωπίδες χαρακτήρα, προσωποποιήσεις οικονομικών σχέσεων»** (στο ίδιο, σελ. 99, 161 και αλλού) ενός αυτοματισμού που τους κυριαρχεί, ο οποίος ωστόσο δεν είναι τίποτ' άλλο παρά η δική τους παράλογη κοινωνική μορφή διαμεσολάβησης.

Ιούλιο 2008

Σημειώσεις

1. Όλα τα αποσπάσματα και οι αναφορές από τους τρεις τόμους του *Κεφαλαίου* και τις *Θεωρίες για την Υπεραξία* είναι από τις σχετικές εκδόσεις της Σύγχρονης Εποχής. Τα αποσπάσματα και οι αναφορές από τα *Grundrisse* είναι από την Γερμανική Έκδοση των Απάντων των Μαρξ-Ένγκελς, τόμος 42. (Dietz Verlag Berlin, 1983). Στα σχετικά αποσπάσματα σημειώνονται στην παρένθεση όπου έγινε κατορθωτό, οι αντίστοιχες σελίδες της Ελληνικής Έκδοσης των *Grundrisse* του Στοχαστή.
2. Όλα τα κείμενα αντλούν ιδέες από το έργο της Γερμανικής Θεωρητικής Σχολής της Κριτικής της Αξίας (*Wertkritik*) όπως έχει δημοσιευτεί στα περιοδικά *Krisis* και *Exit!* και στα βιβλία των Robert Kurz, Norbert Trenkle, Ernst Lohoff και άλλων. Στις περιπτώσεις που γίνεται ελεύθερη μετάφραση άρθρων αυτό δηλώνεται από την αναφορά στον τίτλο «*σύμφωνα με τον Robert Kurz*».

Χρειάζεται Αγγλική Μετάφραση, Χρειάζεται Τούρκικη Μετάφραση, Με τον Μαρξ Πέραν του Μαρξ (Ιστοσελίδα), Ηλεκτρονικά Άρθρα, Δεκαετία 2010-2019, 2016, Απροσδιόριστη Τοποθεσία

From:

<https://movementsarchive.org/> - Κυπριακό Κινηματικό Αρχείο

Cyprus Movements Archive

Kıbrıs Sosyal Hareket Arşivi

Permanent link:

<https://movementsarchive.org/doku.php?id=el:digital:metonmarx:value>

Last update: **2025/09/18 10:56**

